

ВІДГУК

офіційного опонента

доктора філологічних наук, професора

декана факультету філології Чорноморського національного університету

імені Петра Могили

Пронкевича Олександра Вікторовича

на дисертацію Івлєвої Юлії Олегівни

«Поетика піктопоезії П. Елюара (збірка “LesMainsLibres”)»

подану на здобуття ступеня доктора філософії

за спеціальністю 035— Філологія

1. Актуальність теми дослідження

Актуальність дисертації визначається підсиленням інтересом сучасного літературознавства до вивчення взаємодії літературних текстів з іншими видами мистецтв. Останнім часом з'явилися численні розвідки, присвячені діалогу літератури з кінематографом, музикою, рекламою, живописом тощо. У роботі Ю. Івлєвої йдеться про якісно новий рівень співпраці поезії та графіки –про книгу «LesMainsLibres» (1937 р.), яка є синкретичним витвором двох митців-сюрреалістів – поета Поля Елюара та художника Мана Рея. Дисертація торкається також іще однієї актуальної теми – ролі синтезу мистецтв в оновленні поетики літератури модернізму й авангарду.

2. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Для досягнення мети й розв'язання поставлених завдань Ю. Івлєвій довелося розробити оригінальну методологію, яка вирізняється інтердисциплінарністю. Її складниками стали як традиційні літературознавчі методи (історико-літературний, порівняльний, біографічний, жанрологічний і психоаналітичний), так і герменевтичні моделі, спрямовані на виявлення діалогу вербального й візуального мистецтв (поезії та графіки). У розвідці також застосовано семантико-поетологічний, лексичний і фонологічний типи аналізу в поєднанні з іконографічним, іконологічним, структурним і семіотичним підходами. Вважаю запропоновану методологію дієвою, результативною й цілком релевантною для вивчення таких складних об'єктів дослідження, якими є твори сюрреалізму загалом і книга Рея/Елюара зокрема.

Логіка викладу в роботі побудована чітко і зрозуміло: думка науковиці рухається від загального до конкретного, при цьому залишаючись зосередженою на інтермедіальному аспекті вивчення конкретних історико-літературних явищ. Перед нами постає не тільки нарис історії французького сюрреалізму як окремої течії (або руху) всередині французької літератури ХХ ст., а й зміна різних етапів взаємодії вербального та візуального кодів у поезії попередників і представників цього руху: каліграма Г. Аполлінера, «вірш-об'єкт» А. Бретона, «пиктопоезія» або «живо-поезія» В. Браунера. Розкривши історико-культурний і літературний контексти, Ю. Івлєва переходить до постаті й творчості П. Елюара та висвітлює його духовну і поетичну еволюцію на шляху до «пиктопоезії». Третій розділ дисертації вирізняється найбільшою оригінальністю, оскільки містить коментування «пиктопоезії» Рея/Елюара за допомогою прийому уважного читання.

Ретельно продумана методологія й виважена побудова роботи дали Ю. Івлєвій змогу отримати цілу низку результатів, до стислої характеристики

яких я хотів би перейти. Найважливіший з них – чітке й зрозуміле визначення «пiктопоезiї» як особливого типу художньої творчості, який передбачає якісно новий, порівняно з іншими експериментами в галузі зорової поезії, синтез літератури та візуальних мистецтв. Тут ідеться про рівноправне доповнення одного виду мистецтва іншим, внаслідок чого народжується небачений раніше вербально-візуальний код, дешифрування якого потребує від читача надзвичайної креативності. Результати дослідження проливають світло на сюрреалізм як на принципово інтермедіальний спосіб художнього мислення. Окрім того, запропоноване дисертанткою тлумачення «пiктопоезiї» є продуктивним для осмислення шляхів, якими розвивається мистецтво слова упродовж XX і на початку XXI ст., адже сьогодні ми маємо справу з відеопоезією.

Застосований Ю. Івлєвою підхід відкриває нові перспективи для дослідження історії та естетичних практик французького сюрреалізму і всього світового авангарду. Тільки в сучасній Іспанії та Латинській Америці можна згадати десятки представників візуальної поезії (див. відповідну статтю в іспанській вікіпедії). Я хотів би послатися лише на один приклад співпраці вербального і скульптурного кодів, який представлений творчістю каталонського митця Жуана Бросса («Візуальний вірш, розкладений на три етапи: народження, шлях – з паузами та інтонаціями – знищення», 1984). Поза сумнівом, не менше візуальна поезія поширена у франкомовному світі. Проте навіть на тлі цих естетичних практик, очевиднішою стає унікальність книги «Les Mains Libres», обраної Ю. Івлєвою в якості об'єкта дослідження, адже вона є результатом співпраці двох незалежних оригінальних митців, а не втіленням в інших медіа поетичних візій тієї самої людини.

Найбільш вагомі результати дослідження оприлюднені в 3 розділі дисертації. В ньому детально розглянуто поетику «пiктопоезiї», яка засновується на принципі паралельного використання різномедійних кодів.

Ю. Івлєва проаналізувала збірку «Les Mains Libres» на різних рівнях: композиції, діалогу образної системи графічних і вербальних повідомлень, інтертекстуальному, паратекстуальному – та схарактеризувала головні візуальні образи, з якими обидва автори-експериментатори примхливо грають у збірці. Важливо наголосити на тому, що Ю. Івлєва ще раз підкреслює видатне місце П. Елюара у французькій поезії: дослідниця демонструє його неперевершену майстерність у використанні мови для породження прекрасних несподіваних епітетів і метафор, а також для створення музичних ефектів засобами алітерації, асонансу, анафори. Фінальним продуктом співпраці Мана Рея та Поля Елюара стало унікальне явище – візуально-вербальний синтез. Факт, що Ю. Івлєва відкриває збірку «Les Mains Libres» широкому читацькому загалу, вже сам по собі є незаперечним досягненням дисертантки. Результати дослідження роблять внесок в осмислення не тільки особливостей творчості Мана Рея та Поля Елюара, а й філософсько-естетичних підвалин сюрреалізму загалом. Мається на увазі роль підсвідомого, сексуальність, принцип автоматичного письма, естетика шоку тощо. Загальні естетичні положення в роботі підкреслені конкретикою аналізу тексту. Доказом цього є с. 137–141, 144–166 дисертації, де Ю. Івлєва демонструє непересічне вміння застосовувати прийом «уважного читання» до піктопоезії Рея/Елюара.

3. Наукова новизна одержаних результатів.

Новизна дисертації визначається цілою низкою чинників. З одного боку, в історико-літературному плані Ю. Івлєва відкриває досі невідому сторінку французького сюрреалізму. Йдеться не тільки про співтворчість П. Елюара та М. Рея, а й про окреслення взаємодії візуальних і вербальних мистецтв всередині світового модернізму й авангарду. З іншого боку, з погляду теорії новим є сам концепт «піктопоезія». Цей термін був запроваджений В. Браунером, але протягом багатьох років потребував подальшої рефлексії.

Ю. Івлєва запропонувала плідний підхід до осмислення цього явища як сюрреалістської модифікації жанру ексфразису («дуовірш»), синкретичного й діалогічного за своєю природою.

4. Повнота викладу основних результатів дисертації в опублікованих наукових працях, зарахованих за темою дисертації.

Результати дослідження було оприлюднено на шістьох конференціях, дві з яких міжнародні (Нью-Йорк і Венеція), а також відбито у 8 публікаціях, з яких 6 – у фахових виданнях України, одна з яких написана французькою мовою, 2 – у закордонних виданнях, і додаткових 5 публікаціях апробаційного характеру. Географія видань є доволі широкою: Харків, Київ, Суми, Карлсруе (Німеччина), Дніпро, Венеція (Італія), Мінськ (Білорусь), – що засвідчує живий інтерес до проблематики теми дисертації Ю. Івлєвої.

5. Практичне значення одержаних результатів.

Практичне значення результатів дисертації зумовлюється тим, що Ю. Івлєва відкриває новий шлях до викладання літератури французького модернізму й авангарду, який передбачає обов'язкове врахування інтермедіального аспекту. Крім того, об'єктивний виважений підхід до роз'яснення смислів творів «пиктопоезії» Рея/Елюара дозволяє нейтралізувати загальне упереджене, успадковане від радянських часів ставлення до літератури сюрреалізму як до своєрідного відхилення від норми і навчає студентів цінувати вільну гру смислами, яка породжується несподіваним поєднанням оригінальних графічних образів М. Рея, «проілюстрованих» не менш оригінальними вербальними образами П. Елюара.

6. Зауваження до дисертації та дискусійні положення розвідки.

У розвідці є чимало дискусійних моментів, на які варто звернути увагу. Насамперед хотілось би обговорити правомірність застосування понять «жанр» і «канон» відносно сюрреалістичного повідомлення. Добре відомо, що сюрреалізм як особливий тип світосприйняття й мистецький рух виростає з дадаїзму та є принципово антиканонічним за своєю природою. Сюрреалісти також заперечують саму ідею жанрових меж. Принципи автоматичного письма й естетика шоку з їхнім тяжінням до спонтанності й поєднанням непокерованого сприймається як виклик щодо будь-якого порядку чи ієрархізації. Підтвердженням цього є книга «Les Mains Libres», яку помилково називати збіркою поезії. Це зібрання піктовіршів, результат вільної гри двох видатних творців, що працюють у різних медіа. Звідси виникає запитання: якщо сюрреалістичні жанри, а також сюрреалістичний канон усе ж таки існують, якими критеріями має послуговуватися дослідник, застосовуючи ці поняття до сюрреалістичного письма/живопису/скульптури/кінематографу?

Ще одне запитання стосується формулювання, яке неодноразово трапляється на сторінках дисертації: характеризуючи внесок Мана Рея у створення книги «Les Mains Libres», у деяких випадках Ю. Івлева каже, що він використовує «живописний» код. Я прекрасно розумію, що це суто технічна помилка і що авторка дисертації має на увазі графіку як окремий тип образотворчого мистецтва. Проте ця помилка дає змогу поміркувати над тим, чим відрізняються «живописний» і «графічний» коди і яка перевага останнього для досягнення мети, що ставили перед собою Ман Рей і Поль Елюар. Цікаво також дізнатися, чи відомі дослідниці приклади сюрреалістичного синтезу мистецтв, побудованого на взаємодії саме живопису і слова.

Деякі запитання викликає бібліографія. Значну роль у формуванні концепції дисертації відіграють наукові праці відомих радянських дослідників Л. Андрєєва і Т. Балашової. Ю. Івлева використовує також французькі роботи, присвячені загальній характеристиці творчості П. Елюара, які вийшли доволі

давно. Складається таке враження, що сьогодні П. Елюар у французькому літературознавстві є постаттю, сприйняття якої вже усталене й не переглядається (тому нові дослідження з'являються не часто). В такий стан речей важко повірити, адже П. Елюар є оригінальним обдарованим поетом, у текстах якого кожне нове покоління відкриває щось нове. Цей сумнів допоможе розвіяти коментар дисертантки з приводу наявності/відсутності інтересу до творчості поета у сучасній французькій літературознавчій науці.

На сторінці 177 дисертації знаходимо цінні узагальнення з приводу процесу створення піктографічного дуовірша в «Les Mains Libres». На думку Ю. Івлєвої, на першому етапі відбувається смислове кодування дійсності художником (звичайно, за «законами» сюрреалізму, які відкидають принципи міметизму). Наступний етап – перекодування іконічного образу у смисловий (це робить поет-сюрреаліст, який послуговується принципом автоматичного письма й естетикою шоку). І нарешті третій етап – кодування цього смислу через вербальні засоби поезії (с. 177). Визнаючи слушність зроблених узагальнень, хотілось би звернути увагу на ту обставину, що наведена схема вирізняється неповнотою, адже книга пишеться для читача (чи, можливо, у випадку з «Les Mains Libres» читач не має значення і обох митців більше цікавить самий процес гри «в чотири руки», ніж його сприйняття зовнішнім реципієнтом?). Відсутність того, хто сприймає діалог художника і поета в процитованій схемі, спонукає поставити запитання про специфіку читача сюрреалістичної літератури. На думку дисертантки, якими рисами має бути наділений «ідеальний читач» сюрреалістичного твору? І з якими «перешкодами» довелося зіткнутися самій Ю. Івлєвій, щоб навчитися читати книгу «Les Mains Libres»?

І останнє проблемне запитання. В дисертації книга «Les Mains Libres» названа знаковою. Хотілось би дізнатися, що Ю. Івлєва розуміє під поняттям «знаковості» та яка була реакція на її появу з боку сучасників (інших членів сюрреалістського руху, а також критиків, поетів, художників, читачів, які не

поділяли сюрреалістичної естетики)? Чи можна навести приклади інших подібних практик у французькій літературі? Якщо вони є, наскільки припустимо стверджувати, що вони були пов'язані з експериментом Рея/Елюара?

7. Загальна оцінка дисертації.

Дисертація Івлєвої Юлії Олегівни «Поетика піктопоезії П. Елюара (збірка “Les Mains Libres”)» є науковою працею, яка розкриває нові обрії для дослідників літератури модернізму й авангарду. Вивчення даних про апробацію результатів дослідження демонструє широку географію публікацій і достатню кількість виступів дисертантки на наукових конференціях різних рівнів.

Дисертаційна робота «Поетика піктопоезії П. Елюара (збірка “Les Mains Libres”)» відповідає порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України № 167 від 6 березня 2019 р. (зі змінами) та наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 р. (зі змінами), а її авторка Івлєва Юлія Олегівна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії зі спеціальності 035 «Філологія».

Декан факультету філології
Чорноморського національного університету
імені Петра Могили
доктор філологічних наук, професор

 О. В. Пронкевич

Підпис О.В. Пронкевича засвідчую
Вчений секретар ЧНУ імені Петра Могили

 В.О.Чорна

